

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: 10.15421/272015

УДК 17.03: 536.7

І. П. Печеранський

*Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна*

ЕНЕРГЕТИЧНА ЕТИКА – ПРИКЛАДНА ЕТИКА ЧИ НЕ ЗАВЖДИ ЕТИКА?

E-mail: ipecheranskiy@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4722-2332>

Анотація. У процесі з'ясування предметної специфіки енергетичної етики було доведено, що, незважаючи на тривалий період актуалізації моральних питань, пов'язаних з енергетичними рішеннями у глобальному та національному масштабах, її дослідницьке поле починає формуватися лише на початку ХХІ ст. й досі цей процес триває. Розглянуто моральні колізії, які закладено у питаннях виробництва й вжитку енергії, енергетичної безпеки, наявних ініціатив у царині енергоефективності та отримання чистої енергії з поновлюваних джерел, а також пов'язаних із розвитком енергетичної галузі як такої.

Наголошено, що сьогодні не існує універсального керівництва чи посібника з енергетичної етики, як і жодного базового документа, який би об'єднав різні підходи та теми. У західній науці домінує тенденція до об'єднання концепту енергетичної етики та системи енергетичної справедливості, що не зовсім вірно з огляду на дезорганізованість енергетичної етики як сфери досліджень. Пріоритетним напрямком у межах студій з енергетичної етики залишається концептуалізація та стандартизація термінології.

Аналіз дослідницького поля енергетичної етики й відсутність стандартизованого керівництва для створення етичних приписів до дій не дають підстави говорити про існування прикладної енергетичної етики як галузі. Тому для багатьох фахівців з енергетичних питань енергетична етика не є етикою по своїй суті, а для дослідників, які розглядають етичні аспекти, зазначена галузь перебуває у процесі становлення як етико-прикладне та проектно-орієнтоване знання, вибудовуючи архітектоніку та організаційно-методологічні засади.

Ключові слова: енергетична етика, енергетика, прикладна етика, енергетична справедливість, стандартизація.

I. Pecheranskiy

Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

ENERGY ETHICS – APPLIED ETHICS OR NOT ALWAYS ETHICS?

Abstract. In the process of understanding the subject specific of energy ethics was proved in spite of a long period of actualization of, moral questions connect with the energetic decisions in the global and national scales, its investigation field had been starting to form at the beginning of the XXI century and this process is still continue. Moral collisions which were considered

which were put into the questions of production and using energy, energetic safeness, existing initiatives in the field of energy efficiency and receiving the pure energy from the re-new sources and also connect with the development of the energetic sphere as the such. Essentially, it goes about two big complexes of problems: firstly, those which are generated by the sphere of energy itself and need ethic analysis (dichotomy of reduction / increase of energy consumption in the world and individual countries; providing access to the energy and the necessity of energy safety; moral aspects of transaction to alternative sources of energy because of the unfavorable ecological situation; the problem of global energetic inequality, etc.), secondly, problems which are connected with the conceptualization of ethical discourse in the energy sphere (development of instruments, conceptual-categorical apparatus, principles and criteria of ethic analysis of energetic problems), including ideals of post-noclassical rationality where is the classical idea of subject autonomy inferiors the ideas of co-existence and collect responsibility.

It is emphasized that today there is no universal management or textbook in energy ethics, like any base document which can connect different approaches and topics. In the western science dominates a tendency to combine the concept of energy ethics and a system of energy justice that is not the same from the view on energy ethics disorganization as the sphere of investigation. Conceptualization and standardization of terminology remains a priority within energy ethics studies.

Analysis of the investigation field of energy ethics and the absence of standard management for creating ethics instructions for action don't give the possibility to say about the applied energy ethics existing as the sphere. That's why for many specialists in energy sphere the energy ethics is not the ethics by itself, and for researchers who study ethics aspects this very sphere is being in the process of formation as an ethics- applied and project-oriented knowledge, creating architectonics and organizational and methodological principles.

Keywords: energy ethics, energy, applied energy, energy justice, standardization

Актуальність проблеми. Соціальна та культурно-цивілізаційна динаміка, детермінована технологічним прогресом й новими глобальними техногенними, медичними та економічними викликами, вкотре актуалізує нагальні моральні колізії на початку XXI століття у світі. Це закладає додаткові підвалини для поглиблення досліджень у галузі прикладної етики (applied ethics), яка має не вузько функціональний підтекст, а «соціокультурну значимість», осмислення й ситуативно-практичне вирішення якої відновлює цілісність людського світу, цінність людини, її гідність й самоцінність, зберігає якість людяності та баланс між системами сегментованого соціуму. Саме проблеми, які з'являються в межах конкретних видів діяльності, галузей та соціальної практики, свідчать про методологічну обмеженість й відстороненість позиції «етика-теоретика», вимагаючи натомість проектного знання з очікуванням «корисним ефектом», яке допомогло б вирішити конкретну проблему в рамках певного сегмента суспільства.

Таких проблем й сегментів, які репрезентують емпіричний матеріал для прикладних етичних досліджень, сьогодні велика кількість. Відповіддю на них постає формування системи «проектно-орієнтованого» знання та реалізація на практиці прикладних етичних проектів. Конкретизація моралі на рівні «малих систем» та орієнтація етико-прикладного знання на роль безпосередньої продуктивної сили стосовно окремої професійної або надпрофесійної практики, конституює проблемне поле певних видів прикладної етики: етика бізнесу та менеджменту, етика інформаційних технологій, етика реклами та зв'язків з громадськістю, журналістська етика, біоетика, екоетика, етика науки, робоетика та ін.

Ще одним перспективним і, найголовніше, малодослідженим напрямом є *енергетична етика* (energy ethics). Починаючи дискусію про цю галузь етико-прикладного знання, необхідно розуміти, що в рамках західних студій і досі відсутні стандартизована методологія та системний підхід до етичного аналізу енергетичних рішень. Йдеться про виробництво та використання енергії, що породжує широке коло моральних питань. Передусім істотні етичні колізії викликані проблемами викопних видів палива, збільшення залежності від ядерної енергетики, розроблення альтернативних джерел енергії, зменшення загального попиту на енергію та енергоефективності. З метою формування аргументації, викладеної у галузі енергетичної етики, розуміння суті конфліктів навколо окреслених й інших проблемних питань та посилення приписів

дій до етичних зобов'язань, необхідно звернутися до філософської рефлексії стосовно енергетичної етики як галузі прикладного етичного знання. Важливо з'ясувати, перш за все на методологічному рівні, чи є енергетична етика такою галуззю, чи й досі, враховуючи ситуацію з дослідницьким полем, перебуває у процесі свого галузевого та предметного становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Етичні питання в енергетичній галузі на сьогоднішній день розглянуто в збірниках статей [13; 14]. Попри те, що моральні проблеми активно обговорюються у рамках дослідження енергетики, лише кілька десятків авторів використовують термін «енергетична етика». Незважаючи на це, предметна сфера набагато ширша, адже багато авторів звертаються до аналізу соціальних проблем у контексті енергетичних студій, використовуючи етичну термінологію [4; 12; 16; 19; 20; 29; 30]. Енергетична етика, яка охоплює всі види енергії та палива, всю палітру – від видобутку до відходів, інфраструктури, технології, альтернативи зберігання, енергетичні ринки та послуги тощо, постає перспективною сферою досліджень, що підтверджується спеціальними випусками журналів – «Energy Research and Social Science» (2017, т. 30) [6] та «Relations: Beyond Anthropocentrism» (2018, т. 6) [24]. Поряд із журналістами та фахівцями з енергетики етичну тематику розглядають у своїх роботах філософи, антропологи та релігієзнавці [1; 21; 23].

Мета статті – з'ясування предметної специфіки енергетичної етики.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі фахівці з енергетичної етики часто наголошують на споживанні енергії як важливому факторі, котрий визначає засоби для існування людини (наші дії) та впливає на добробут й якість людського життя, що вже є моральним питанням. На думку К. Мітча й Дж. Ролстон, у межах студій з даного напрямку етико-прикладного знання виокремлюють два підходи до розуміння його специфіки та, відповідно, два типи вчених, які розглядають проблематику. Перший оцінює виробництво енергії «як доброчесність» та пов'язує збільшення темпів споживання зі зростанням добробуту [18, р. 316]. Звідси випливає те, що люди категорично зобов'язані максимізувати виробництво енергії. Натомість другий ставить під сумнів узгодженість позицій у цьому питанні, стверджуючи, що «справедливість та енергія можуть зростати одночасно лише до певної точки. [...] Вище за цей поріг енергія зростає за рахунок власного капіталу» [18, р. 318]. І згідно із цим підходом, енергетика вважається кваліфікованим благом, оскільки після подолання відповідного рубежу збільшення виробництва та використання енергії знижує якість життя. Прихильники першого підходу є традиціоналістами в енергетичній галузі, тоді як їхні опоненти критично ставляться до історичних норм. На прикладі цих підходів зрозуміло, що споживання енергії та її вплив на добробут суперечать один одному, а оскільки наше споживання впливає на інших, відповідно, ця суперечка набуває етичного характеру.

Етична колізія закладена також у питанні енергетичної безпеки. Приміром, 78 % домогосподарств у Замбії мають «зелену» енергію (сонячне та біологічне паливо), решта – 22 % взагалі не мають доступу до енергії. Незважаючи на те, що 94 % національної енергії Замбії, зауважує Р. Кесслерінг, генерується за рахунок гідроенергетики, більше 50 % використовується для видобутку міді, а не для побутових потреб [15, р. 99]. Відмінність між носіями чистої влади (включаючи побутових і комерційних користувачів) й тими, хто її не має, – це питання справедливості; визначення того, чи зобов'язаний уряд забезпечити доступ до енергії, є етичним питанням.

Разом з тим деякі вчені ставлять під сумнів етичну цінність у питанні забезпечення доступу до енергії та необхідності енергетичної безпеки [28]. Як збільшення обсягів споживання енергії не обов'язково призводить до покращення життя, те саме стосується й збільшення можливостей доступу до енергії. Наводячи приклад з Вельсом, Е. Форд наголошує, що люди, які живуть поза межами його електромережі, віднайшли спосіб «впоратися з достатком», тоді як на практиці використовують всю вироблену енергію. Їхня ситуація породжує питання: чи є надмірне виробництво енергії або її споживання неетичними? [7, р. 91].

Внаслідок узагальнення більшої кількості даних учені констатують, що «форма та кількість споживання енергії у сучасному суспільстві можуть стримувати, а не спричиняти процвітання людини» [9, р. 521]. Згадаймо, коли підвищення продуктивності передбачає компроміси – надмірне опалення, яке нагріває лише приміщення, які використовуються, натомість у неопалюваних приміщеннях якість життя знижується. Або ситуація з тонкими велосипедними шинами, які більш аеродинамічні, проте стримують рух на певних ділянках або на великі відстані. Ці приклади ставлять під сумнів, чи завжди технологічний прогрес супроводжується покращенням добробуту. Окрім цього, деякі фахівці з енергетичної етики виступають проти дихотомії безмежного споживання та екологічності, використовуючи третій варіант – якісний достаток [9, р. 537]. Мова про те, що споживачі не повинні відчувати розрив між постійно зростаючим споживанням енергії та жертвністю заради збереження, адже життя можна покращити за рахунок використання раціональних ініціатив у царині енергоефективності та отримання чистої енергії з поновлюваних джерел. Більше не сприймається як належне те, що будь-який обсяг виробленої чи спожитої енергії обов'язково є добрим по своїй суті, натомість ретельно досліджується її використання.

Спеціалісти, що працюють над концептуальними засадами енергетичної етики, знаходять сенс й взаємозв'язок саме в енергії. Деякі з них наголошують на енергоефективності як на переконливому імперативі для зміни свого способу життя, переходу до особистого життєвого шляху поза практичними роздумами на тему уникнення марнотратства. Вони сподіваються, що виявлення та аналіз морального аспекту допоможе сформулювати учням у ході навчального процесу ціннісний ряд та виявити або створити можливості для операціоналізації власних цілей [11, р. 72]. Інші розглядають енергетичні рішення, пов'язані з пом'якшенням клімату, як найефективніший спосіб проведення часу, вигукуючи: «Якщо ви не витрачаєте кожну годину неспанья на це, ви, мабуть, не витрачаєте на це достатньо часу» [23, р. 879]. Деякі взагалі є прихильниками абстрактного редукціонізму або «енерго-інформаційної точки зору», вважаючи, що «загальна субстанція, яка знаходиться в основі існування та розвитку Всесвіту й людини, – це енергія; енергія – це унікальна та універсальна природа всього сущого; все зводить до кількості та якості енергії», крім цього, «головна місія людини в Космосі – це вироблення високоякісної гармонізованої енергії; вся людська діяльність має підпорядковуватись вирішенню цієї стратегічної проблеми» [27, р. 149, 157]. Згідно з цією позицією, «високоякісна гармонізована енергія» стосується таких речей, як любов і мир, відсилаючи до почуттів та «добрих вібрацій» цих станів як до захоплюючої мети. Науковці акцентують увагу на переході від опису енергії як «виробленої та використаної живими організмами» й життєвої сили до енергії, що міститься у проживаючих або новонароджених біологічних організмах, що виражає перехід від метафізичного характеру енергії до її трактування як зовнішнього інструмента. Вони стверджують, що «біоенергетика може бути не стільки життєвою силою, скільки загрозою для життя» [3, р. 32–33], віддаючи перевагу поверненню до стану посиленої єдності з природою за допомогою енергетичних систем, які допомагають життю процвітати. У такий спосіб, з позиції енергетичної етики, розкривається не лише мотивація до зміни перспектив, але й дії та структури в енергетичних системах.

На сьогоднішній день не існує універсального керівництва чи посібника з енергетичної етики. Крім того, не існує жодного базового документа, який би об'єднав різні підходи та теми. У сучасній західній традиції спостерігається чітка тенденція до об'єднання концепту енергетичної етики та системи енергетичної справедливості, що розглядається як інструмент прикладної етики [25]. Проте, це не зовсім вірно, й проблема полягає у дезорганізованості енергетичної етики як сфери досліджень – відсутність правил вибору принципів, абстрактність і брак дефініцій. Різноманітність тем і підходів у межах напрямку свідчить про те, що дослідницьке поле розширюється, тому пріоритетним напрямком у межах студій з енергетичної етики залишається концептуалізація та стандартизація. Ведучи мову про плюралізм підходів, важливо

зазначити, що співпраця між ними піде на користь з'ясуванню специфіки взаємодії етики й енергетики на методологічному рівні.

Фахівці з енергетичної етики іноді вдаються до занадто абстрактного теоретизування, на відміну від дискусій про енергетичні системи чи енергетичні послуги, які включають рішення, дії та наслідки. Аналіз глобального стану справ і критика споживання енергії людиною в цілому поєднуються з обговоренням антропоцену [5], що, безперечно заслуговує на увагу. Незважаючи на те, що не всі спеціалісти з етико-енергетичних питань мають амбіції впливати на енергетичні рішення, для тих, хто це робить, подібні філософські абстрагування є недоцільними, оскільки енергетичні рішення не приймаються на глобальному рівні та не існує єдиного енергетичного плану для світу. Єдиної енергетичної системи теж не існує, натомість є сукупність електричних, паливних, ринкових та технологічних систем, які іноді перетинаються.

Дж. Фріго у статті «Енергетична етика, гомогенізація та гегемонія: роздуми про традиційну енергетичну парадигму» (2017) одним із перших порушив питання організації дослідницького поля та необхідності фундаментальних дефініцій «енергетичної етики», хоча так і не прояснив – енергетична етика є описовою чи критичною галуззю. Він запропонував два визначення «енергетичної етики»: 1) описове – «відкритий простір для дискусій про моральні виміри енергії перед призначенням будь-якої нормативної бази»; 2) регламентуюче, котре орієнтує на дії та заходи в межах дослідження. Поряд з цими визначеннями він переходить до опису обох трактувань у їх кореляції до групової культури, по суті, ігноруючи домінуючу тенденцію в етиці, пов'язану із запереченням культурного релятивізму [8, р. 10–12; 22].

Дефініція «етики енергії» («ethics of energy»), але не «енергетичної етики» («energy ethics»), як прескрептивного концепту також нехтує прецедентом у рамках настанов екологічної етики, ділової етики, медичної етики та медіа-етики. Подальше уточнення цих термінів пов'язує «етику», «мораль», «моральність» та «справедливість» за умови конкретизації змісту та значення цих термінів. Позаяк проблеми, пов'язані з тим, чи є енергетична етика описовою чи критичною, а її принципи універсальні чи відносні, і чи відрізняються вони від справедливості та моралі, лише перешкоджають спробам більш чіткішого визначення термінів «енергетична етика» та «етика енергії», простіше та доцільніше трактувати ці два терміни як синоніми.

По суті, йдеться про два великі комплекси проблем: по-перше, ті, що породжуються самою сферою енергетики та потребують етичного аналізу (дихотомія зменшення/збільшення обсягів споживання енергії у світі та окремих країнах; забезпечення доступу до енергії та необхідність енергетичної безпеки; моральні аспекти питання переходу до альтернативних джерел енергії у зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією; проблема глобальної енергетичної нерівності та ін.), а, по-друге, проблеми, що пов'язані з концептуалізацією етичного дискурсу в енергетичній сфері (розробка інструментарію, поняттєво-категоріального апарату, принципів і критеріїв етичного аналізу енергетичних проблем), включаючи ідеали постнекласичної раціональності, де класична ідея автономності суб'єкта поступається ідеям співжиття й спільної відповідальності.

Разом з тим дуже важливо розуміти відмінність між термінами «етика» та «мораль» стосовно вищезгаданих концептів: попри те, що їх вживають часто як взаємозамінні, вони представляють два різні ракурси дослідження. Відмінність між ними є важливою підставою розрізнення «енергетичної етики» та «етики енергії», а використання різних слів полегшує розпізнавання контрасту, а також відмінності описових й аналітичних методів. Мораль і моральність – це описові представлення поглядів й переконань групи, тоді як моральна теорія є нормативним дослідженням цих переконань. Етика стосується універсальних принципів, а ось етична теорія передбачає критичне вивчення таких принципів [10]. Саме тому відмінність між «етикою» та «мораллю» є важливою, тому що описовий та критичний підходи різняться за цілями та результатами. Описові нагадують нормативні розмисли, в рамках яких лунають питання про те, які міркування вплинули на рішення (сприйнявши дії як належне), висвітлюючи їх більш чітко.

Дослідження критичної етики дає оцінку діям або причинам, які використовуються для виправдання, виконуючи шляхом запитання про те, які ознаки повинні впливати на рішення, або чи можна дію вважати відповідною. Щоб скласти рецепт дій, недостатньо лише визнати причини рішень, коли статус-кво неприйнятний (наприклад, роль викидів енергетичного сектора у глобальному потеплінні), бо судження про неприйнятність цього статусу не фігуруватимуть у описовому звіті.

Терміни «моральність енергії» або «енергетична мораль» є описовими антропологічними концептами, які передбачають культурний релятивізм, а «енергетична моральна теорія» або «моральна теорія в енергетичному секторі» класифікує дослідження, які є нормативно критичними і передбачають релятивізм. «Енергетична етика», «етика енергії» і «етична теорія в енергетичній галузі» належать до нормативно-філософських студій, що використовують критичний та універсальний підходи. Застосування термінів «енергетична мораль» для описових досліджень та «енергетична етика» для критичних досліджень стандартизує термінологію та уточнює їх значення. Усунення неоднозначності вимагає використання «енергетичної етики» для ідентифікації галузі в цілому та «прикладної енергетичної етики» для виявлення конкретного підходу за допомогою тематичних досліджень і етичної теорії, яка відображає застосування прикладних аспектів у інших наукових сферах (приміром, ділова етика чи біоетика). Запропонований ракурс відповідає прецеденту, який використовується для роз'яснення схожих колізій у медичній етиці [26] та допоможе організувати сферу енергетичної етики.

Не менш важливе питання полягає у тому, а чи завжди енергетична етика є етикою по своїй суті? Більшість досліджень у цій сфері, що є техногенними, метафізичними, антропологічними та в рамках теорії справедливості, а також відсутність стандартизованого керівництва для створення етичних приписів до дій, дає підстави негативно відповісти на це запитання. Іноді дослідження у сфері енергетичної етики стандартизуються, втім, цей стандарт не для етичного аналізу, а для іншої дослідницької галузі. І справа не в тому, що немає місця у цьому полі альтернативним методам аналізу. Просто важливість стандартизації термінології у тому, що вона дозволяє уточнити тип аналізу, застосовуваного для посилення приписів дій в енергетичній галузі.

Сцієнтичні імперативи піддаються критиці за «ігнорування людського елемента», коли відбувається тотальне зосередження дослідницького інтересу на технічних питаннях, натомість людський фактор має вирішальне значення для етики. Більш того, наукові висновки, як правило, не є приписом до дій, а методи науки не застосовуються для продукування суджень про правильність чи не-правильність дії. Схожа ситуація і з філософами, дослідницьке поле яких майже не перетинається з полем учених-енергетиків, і якщо досить мало дослідників енергетики згадують енергетику, то ще менше подібних згадок можна зустріти серед філософів [18, р. 315–316]. Метафізика, яка обговорює енергію як усюдисущу і як джерело сенсу та мети, може допомогти забезпечити контекст енергетичної етики, але не прийняття практичних рішень.

Рівноцінний з філософами внесок у становлення енергетичної етики роблять антропологи. Тільки якщо перші покладаються на етичний універсалізм і критичний аналіз, то другі апелюють до етнографії, яка, як правило, передбачає етичний релятивізм та описовість. Разом з тим спеціальний випуск «Energy Research and Social Science» у 2017 р. з етичної енергетики ілюструє зміни в галузі антропології, яка набуває критичного значення. У новітньому часі антропология характеризується «антиантропоцентризмом», критичним щодо того, як наслідки використання енергії та управління нею впливають на життєву силу людини [2, р. 316]. В епоху антропоцену антропологи досліджують вплив енергетичних рішень на спосіб життя людини. Враховуючи те, що антропологи у своїй роботі не спираються на універсальні етичні принципи, як це робить прикладна етика, то антропологічну енергетичну етику краще кваліфікувати як «енергетичну мораль».

Незважаючи на деяку схожість, енергетичну етику також слід відрізнити від енергетичної справедливості. Етика передбачає систематизацію, захист та рекомендації

концепцій правильної та неправильної поведінки, а справедливість у цілому визначається як «те, що ми зобов'язані один одному», як інструмент, що забезпечує людину належним їй. Дія може бути справедливою без етики, або етичною без справедливості, залежно від того, які принципи використовуються для обґрунтування цих тверджень. Більш ніж етично надати кожному доступ до безкоштовної, чистої та відновлюваної енергії за рахунок державного фінансування, але це несправедливо стосовно тих людей, які вже заплатили за сонячні фотоелектричні системи для отримання власної енергії.

Попри те, що за своєю суттю «етика» та «справедливість» є нормативними концептами і мають політичну й мобілізуючу силу, справедливість поступається місцем іншим цінностям під час прийняття колективних рішень, тоді як етичні імперативи трактуються як обов'язкові та не можуть бути легко замінені іншими цінностями [17]. Оцінка дії як «несправедливої» передбачає, що вона може бути задовільною, якщо б виконувалось інакше, втім, неетична дія частіше за все невірна, незалежно від того, як вона виконується. Наприклад, несправедливий розподіл може бути виправлений шляхом надання ресурсів у іншій пропорції, ніж було запропоновано, але позначка «несправедливо» не означає, що розподіляти такі ресурси неправильно. Ще одна відмінність у тому, що принципи справедливості залежать від контексту, на відміну від етичних принципів, які застосовуються однаково в усіх випадках.

Наголошуємо, що вкрай важливо розділяти енергетичну справедливість та енергетичну етику концептуально, щоб заохочувати прихильників аргументів про етику чи справедливість більш конкретно представити міркування, котрі підтверджують їх висновки. Більш чіткі аргументи покращують прийняття рішень шляхом уточнення висловлених суджень. Не потрібно уникати інтеграції етики та справедливості, хоча слід визнати, що вчені, які працюють над цими питаннями, часто домагаються подібних цілей, щоб їх робота була взаємодоповнюючою. З огляду на відмінність концепцій, розмисли також мають різнитися. Оскільки етичні міркування не завжди відповідають критеріям справедливості, то аргументи на їх підтвердження породжують суперечливі висновки. Єдність енергетичної етики та енергетичної справедливості може приховати основну невідповідність принципів. Приміром, хтось може помилково зробити висновок, спираючись на принципи справедливості, що виведення з експлуатації електростанції є «неетичною» дією, а тому неправильним рішенням. Але може йтися про те, що виведення з експлуатації є несправедливим, але необхідним, тобто правильним рішенням. Попри позитивний характер дії як такої, можливо, конкретна стратегія, обрана для виведення з експлуатації, небажана, або, можливо, людина просто розчарована і вважає, що виведення з експлуатації не є необхідним з огляду на економічні та інші причини. Однак, представляючи аргумент, використовуючи рамки певних теорій або використовуючи ярлики «(не)справедливо» або «(не)етично», нормативні сигнали незмінно передаються аудиторії, і ці сигнали можуть спотворювати позицію відправника. В цілому, поєднуючи енергетичну етику та енергетичну справедливість, ми нехтуємо цінностями та принципами, які (іноді неявно або несвідомо) регулюють процес прийняття рішень.

Висновки. Отже, незважаючи на тривалий період актуалізації моральних питань, пов'язаних з енергетичними рішеннями у глобальному та національному масштабах, дослідницьке поле енергетичної етики починає формуватися лише на початку XXI століття й досі цей процес не завершений. Більшість вчених-енергетиків, як і етиків, наголошують на тих численних моральних колізіях, які закладені у питаннях виробництва й вжитку енергії, енергетичної безпеки, наявних ініціатив у царині енергоефективності та отримання чистої енергії з поновлюваних джерел, а також пов'язаних із розвитком енергетичної галузі як такої. По суті, йдеться про два великі комплекси проблем: по-перше, ті, що породжуються самою сферою енергетики та потребують етичного аналізу (дихотомія зменшення/збільшення обсягів споживання енергії у світі та окремих країнах; забезпечення доступу до енергії та необхідність енергетичної безпеки; моральні аспекти питання переходу до альтернативних джерел енергії у зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією; проблема глобальної

енергетичної нерівності та ін.), а, по-друге, проблеми, що пов'язані з концептуалізацією етичного дискурсу в енергетичній сфері (розробка інструментарію, поняттєво-категоріального апарату, принципів і критеріїв етичного аналізу енергетичних проблем), включаючи ідеали постнекласичної раціональності, де класична ідея автономності суб'єкта поступається ідеям співжиття й спільної відповідальності.

Аналізуючи ситуацію в рамках міждисциплінарного дослідницького поля, яким станом на сьогодні є енергетична етика, адже поєднує у собі, з одного боку, суто професійні аспекти у сфері дослідження й виробництва енергетики, а з іншого – теоретичну та прикладну етику, аксіологію, філософську антропологію, необхідно констатувати, що станом на сьогодні не існує універсального керівництва чи посібника з енергетичної етики, як і жодного базового документа, який би об'єднав різні підходи та теми. Проблема полягає у дезорганізованості енергетичної етики як сфери досліджень: відсутність правил вибору принципів, абстрактність і нестача дефініцій. Плюралізм тем і підходів у межах напрямку свідчить про те, що поле розширюється, отже, пріоритетним напрямком у межах студій з енергетичної етики залишається концептуалізація та стандартизація, а співпраця між підходами на даному етапі лише піде на користь з'ясуванню специфіки взаємодії етики та енергетики на філософсько-методологічному рівні.

Більшість наявних досліджень з питань енергетичної етики, – техногенних, метафізичних, антропологічних і в рамках теорії справедливості, – та відсутність стандартизованого керівництва для створення етичних приписів до дій поки що дають підстави негативно відповісти на питання про існування прикладної енергетичної етики як галузі. Іноді студії з енергетичної етики стандартизуються, проте цей стандарт не для етичного аналізу, а для іншої дослідницької галузі. І справа не в тому, що немає місця альтернативним методам аналізу. Важливість стандартизації термінології у тому, що вона дозволяє уточнити тип аналізу, застосовуваного для посилення приписів дій в енергетичній галузі. Поки що ці процеси тривають, тому для багатьох фахівців з енергетичних питань енергетична етика не є етикою по суті, а для дослідників, які розглядають етичні аспекти, зазначена галузь перебуває у процесі становлення як етико-прикладне та проектно-орієнтоване знання, вибудовуючи архітектоніку й організаційно-методологічні засади постнекласичного дискурсу.

REFERENCES

1. *Biviano, E. L.* (2018). Catholic Energy Ethics: Commitments and Criteria. *Relations: Beyond Anthropocentrism* 6, № 1, pp. 143–152.
2. *Boyer, D.* (2014). *Energopower: An Introduction. Anthropological Quarterly* 87, № 2, pp. 309–333.
3. *Chatti, D., Archer, M., Lennon, M., Dove, M.* (2017). Exploring the Mundane: Towards an Ethnographic Approach to Bioenergy. *Energy Research & Social Science*, vol. 30, pp. 28–34.
4. *Cottrell, W. F.* (1955, revised 2009). *Energy & Society (revised): The Relation Between Energy, Social Change, and Economic Development.* Author House.
5. *Crutzen, P. J., Schwägerl, C.* (2011). Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos.» Yale School of Forestry & Environmental Science: Yale Environment 360. URL: https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos.
6. *Energy Research & Social Science.* (2017). Vol. 30. Exploring the Anthropology of Energy: Ethnography, Energy and Ethics. (in English).
7. *Forde, E.* (2017). The Ethics of Energy Provisioning: Living Off-grid in Rural Wales. *Energy Research & Social Science*, vol. 30, pp. 82–93.
8. *Frigo, G.* (2017). Energy Ethics, Homogenization, and Hegemony: A Reflection on the Traditional Energy Paradigm. *Energy Research & Social Science*, vol. 30, pp. 7–17.
9. *Geerts, R. J.* (2017). Towards a Qualitative Assessment of Energy Practices: Illich and Borgmann on Energy in Society. *Philosophy & Technology*, vol. 30, pp. 521–540.
10. *Gert, B., Gert, J.* (2016). The Definition of Morality. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/>

11. Groves, C., Henwood, K., Shirani, F., Thomas, G., Pidgeon, N. (2017). Why Mundane Energy Use Matters: Energy Biographies, Attachment and Identity. *Energy Research & Social Science*, vol. 30, pp. 71–81.
12. Guy, S., Shove, E. (2001). *The Sociology of Energy, Buildings and the Environment: Constructing Knowledge, Designing Practice*. Routledge.
13. Kasperson, R. E., Berk, G., Pijawka, D., Sharaf, A. B., Wood, J. (1980). Public Opposition to Nuclear Energy: Retrospect and Prospect. *Science, Technology & Human Values*, 5, № . 2, pp. 11–23.
14. Kermisch, C., Taebi, B. (2017). Sustainability, Ethics and Nuclear Energy: Escaping the Dichotomy. *Sustainability*, 9, № . 36, p. 446.
15. Kesselring, R. (2017). The Electricity Crisis in Zambia: Blackouts and Social Stratification in New Mining Towns. *Energy Research & Social Science*, vol. 30, pp. 94–102.
16. Miller, C. A., Richter, J., O’Leary, J. (2015). Socio-Energy Systems Design: A Policy Framework for Energy Transitions. *Energy Research & Social Science*, vol. 6, pp. 29–40.
17. Miller, D. A. (2017). Justice. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/justice/>.
18. Mitcham, C., Rolston, J. (2013). Energy Constraints. *Science and Engineering Ethics*, 19, № . 26 pp. 313–319.
19. Nader, L. (ed.). (2010). *The Energy Reader*. Wiley Blackwell.
20. Pasqualetti, M. J., Jones, T. E., Necefer, L., Scott, C. A., Colombi, B. J. (2016). Paradox of Plenty: Renewable Energy on Navajo Nation Lands. *Society and Natural Resources*, 29, № . 8, pp. 885–899.
21. Peppard, C. Z., Belser, J. W., Biviano, E. L., Martin-Schramm, J. B. (2016). What Powers Us? A Comparative Religious Ethics of Energy Sources, Power, and Privilege. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 36, № . 1, pp. 3–25.
22. Rachels, J. (1999). Chapter 2: The Challenge of Cultural Relativism. in Rachels, J. *The Elements of Moral Philosophy*, 3rd edition. New York: McGraw Hill College Publications.
23. Rasmussen, L., Laurendeau, N., Solomon, D. (2011). Introduction to The Energy Transition: Religious and Cultural Perspectives. *Zygon*, 46, № . 4, pp. 872–889.
24. *Relations. Beyond Anthropocentrism*. (2018). Vol. 6, № . 1. Energy Ethics: Emerging Perspectives in Times of Energy Transitions.
25. Sovacool, B. K., Dworkin, M. H. (2014). *Global Energy Justice: Problems, Principles, and Practices*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
26. Sulmasy, D., Sugarman, J. (2010). The Many Methods of Medical Ethics: Or, Thirteen Ways of Looking at a Blackbird. In Sugarman, J., and Sulmasy, D. P. (eds.) *Methods in Medical Ethics*, 2nd edition. Washington, DC: Georgetown University Press.
27. Suvorov, N., Suvorova, I. (2015). Scientific Basics of Forming Human Quality and Perfection to Ensure Holistic Sustained Development. *European Journal of Sustainable Development*, 4, № . 1, pp. 149–160.
28. Tidwell, A. S. D., Smith, J. M. (2015). Morals, Materials, and Technoscience: The Energy Security Imaginary in the United States. *Science, Technology, & Human Values*, 40, № . 5, pp. 687–711.
29. Vale, T. R. (1986). *Progress Against Growth: Daniel B. Luten on the American Landscape*. New York: The Guildford Press.
30. Verbong, G., Loorbach, D. (2012). *Governing the Energy Transition: Reality, Illusion or Necessity?* London, UK: Routledge.

Received 18.08.2020

Received in revised form 09.09.2020

Accepted 15.09.2020